

ρήθησαν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους (ἢ τῶν ἀπολογητῶν του) ὡς θεόπειμπος ἐντολή, εἰς τὴν ὁποίαν ὤφειλε νὰ πειθαρχήσῃ¹. Τὸν δεσμόν του μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος τονίζει ὁ φιλόσοφος ἐν τῷ «Φαίδωνι», ὅταν παραβάλλῃ τὸν ἑαυτὸν του πρὸς τοὺς ἱεροὺς κύκνους τοῦ θεοῦ, ἰσχυριζόμενος μάλιστα ὅτι εἶναι ἐξ ἴσου ἱερὸς καὶ οὐχὶ ὀλιγώτερον μαντικὸς αὐτῶν². Ἐπειδὴ δὲ ἡ στιγμή δὲν ἦτο πρόσφορος πρὸς φιλοπαίγμονα διάθεσιν, διότι τὰ ἀνωτέρω ἐλέχθησαν ὀλίγον πρὸ τῆς λήψεως τοῦ κωνείου, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Σωκράτης πράγματι ἐθεώρει τὸν ἑαυτὸν του ὡς πυθόχρηστον, ἥπως βραδύτερον ὁ Διογένης ὁ Κυνικὸς καὶ ὁ Ζήνων ὁ Στωϊκὸς³. Ὑπάρχει βεβαίως καὶ ἡ δυνατότης ὁλόκληρος ἡ ὁμίλια τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ «Φαίδωνι» νὰ εἶναι ἐπινόησις τοῦ Πλάτωνος.

Ἐν τῷ ἰδίῳ διαλόγῳ ὁ Σωκράτης ἀναφέρει ὅτι ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας ἐβλεπε δαιμονικὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι τὸν προέτρεπον νὰ καλλιεργῇ τὰς Μούσας⁴. Ὁ φιλόσοφος ἐξέλαβε τὰ ὁράματα ταῦτα ὡς θείαν ἐντολήν ὅπως ἀφιερωθῇ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. Κατὰ τὴν φυλάκισίν του μάλιστα ἠθέλησε νὰ συμμορφωθῇ κατὰ γράμμα πρὸς τὴν θείαν ἐντολήν, δι' ὃ καὶ συνέθεσε παιᾶνα εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ ἀπέδωσεν ἐμμέτρως Αἰσωπεῖους μύθους. Διεσώζετο μάλιστα καὶ ὁ παιάν, ἀλλ' ὁ Διονυσόδωρος τὸν ἐχαρακτήρισεν ὡς ὑποβολιμαῖον⁵. Κατὰ τὸν διάλογον «Κρίτων», ἐνεφανίσθη καθ' ὕπνον εἰς τὸν δέσμιον Σωκράτην ὡραία γυναικεία μορφή, ἡ ὁποία προανήγγειλε τὸν θάνατόν του μετὰ τριήμερον δι' ἀπαγγελίας στίχων τῆς Ἰλιάδος⁶. Οὗτοι εἶχον ὄντως λεχθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, ἀλλὰ ὑπὸ τύπον ἀπειλῆς, διότι προέλεγον τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς Φθίαν μετὰ τριήμερον. Τὸ δράμα τοῦτο ὁ Σωκράτης διηγῆθη εἰς τὸν Κρίτωνα ἢ κατ' ἄλλην παραλλαγὴν εἰς τὸν Αἰσχίνην⁷.

β' Τὸ σωκρατικὸν δαιμόνιον. Μεταξὺ τῶν πλέον σκοτεινῶν καὶ πολυσυζητήτων προβλημάτων ἐν τῷ βίῳ τοῦ Σωκράτους εἶναι τὸ σωκρατικὸν δαιμόνιον. Ὁ κύριος δὲ λόγος εἶναι ὅτι ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος τοῦτο ἐσχετίσθη μετὰ τῶν καινῶν

1. Πλάτων, Ἀπολ. Σωκρ. 33ο.

2. Πλάτων, Φαιδ. 85ab.

3. Ἰουλιανός, κ. Κυνικ. 6, 199b, Διογ. Λαέρτ. 6, 20 καὶ 7, 2.

4. Πλάτων, Φαιδ. 60ο.

5. Διογ. Λαέρτ. 2, 42.

6. Πλάτων, Κρίτων 44ab, Ὁμήρ. Ἰλιάς 9, 363.

7. Ἰσομενέος, FHG 3b, 338, 17, Jakoby, Leyden 1955, Διογ. Λαέρτ. 2, 60.

δαιμονίων, διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ὁποίων ὁ φιλόσοφος εἶχε κατηγορηθῇ¹. Ὁ Πλάτων διαφωνεῖ ὁμῶς πρὸς τὸν Ξενοφῶντα ὡς πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ δαιμονίου. Ἐνῷ αὕτη, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶχε καθαρῶς ἀνασταλτικὸν χαρακτῆρα, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, εἶχε καὶ προτρεπτικόν. Ὁ Π. Βιζουκίδης ἀκολουθῶν τὸν F. Schleiermacher καὶ ἄλλους, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Πλάτων ἐχρησιμοποιεῖ τὸ δαιμόνιον ὑπὸ μορφήν ἐπιθέτου, ἐξυπακούει δὲ ὡς οὐσιαστικὸν τὸ σημεῖον ἢ τὴν φωνήν². Ἀντιθέτως ὁ Ξενοφῶν τὸ ἐκλαμβάνει ὡς οὐσιαστικόν, δηλαδὴ ὡς πραγματικὸν δαιμόνιον. Ἀμφιβάλλομεν ὁμῶς ἂν τὰ ἀνωτέρω ἰσχύουν πάντοτε διὰ τὸν Πλάτωνα. Ἐν τῷ «Συμποσίῳ» τοῦλάχιστον δίδει ὡς ὅρισμόν τοῦ δαιμονίου τὸ ὅτι εἶναι διάμεσον μεταξὺ Θεοῦ καὶ ὀνητῶν, ἐν δὲ τῇ «Ἀπολογία» λέγει διὰ τοὺς δαίμονας ὅτι εἶναι θεοὶ ἢ παῖδες θεῶν³.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὸ δαιμόνιον ἡμπόδιζε τὸν Σωκράτην νὰ προσεταιρισθῇ ἀκαταλλήλους ἢ ἀνωρίμους μαθητάς. Διὰ τοῦτο ἐπὶ μακρὸν τὸν ἡμπόδιζε νὰ πλησιάσῃ τὸν Ἀλκιβιάδην παρὰ τὸν σφοδρὸν ἔρωτά του⁴. Κατὰ τὸν «Θεάγην» (ἀμφιβόλου γνησιότητος), τὸ δαιμόνιον ἀντέστη εἰς τὴν συνέχισιν τῆς μαθητείας τοῦ Ἀριστείδου τοῦ νεωτέρου, ἐνῷ ἐφάνη εὐνοϊκὸν διὰ τὴν πρόσληψιν τῶν φίλων τοῦ Θουκυδίδου καὶ Θεάγου⁵. Κατὰ τὸν «Εὐθύδημον», τὸ δαιμόνιον ἡμπόδισε τὸν Σωκράτην νὰ ἀποχωρήσῃ ἐκ τοῦ Γυμναστηρίου, διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ συνάντησις τοῦ μετὰ τῶν σοφιστῶν Εὐθύδημου καὶ Διονυσοδώρου⁶. Κατὰ τὸν «Φαῖδρον», τὸ δαιμόνιον ἀντετάχθη εἰς τὴν διάβασιν τοῦ Ἰλισοῦ ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου, πρὶν ἢ ἀνακαλέσῃ τὰ ὅσα εἶπεν ἐναντίον τοῦ Ἑρωτος⁷. Τὸ δαιμόνιον εἶχεν ἐπίσης ἀντιρρήσεις διὰ τὴν μετάβασιν τοῦ Σωκράτους εἰς Μακεδονίαν πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ βασιλέως Ἀρχελάου, διότι ἀπεδοκίμαζε τὰς πράξεις αὐτοῦ⁸. Ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸν Ἀρχέλαον ἴσως ἔχει ὡς προέλευσιν τὸν ὁμώνυμον διάλογον τοῦ Ἀντισθένης, ὅπου συζητοῦνται ὑπὸ δυσμενὲς διὰ τὸν βασιλέα πνεῦ-

1. Πλάτων, Ἀπολ. Σωκρ. 31d, Εὐθύφρ. 3b, Ξενοφ. Ἀπολ. Σωκρ. 12, Ἀπομνημ. 1, 1, 2.

2. F. Schleiermacher, Platons Werke 3, 2, 297, Ἀκαδ. Βερολ. 1818.

3. Πλάτων, Συμπόσ. 202d, Ἀπολ. Σωκρ. 27d.

4. Πλάτων, μετξ. Ἀλκιβιάδ. 108a.

5. Πλάτων, Θεάγης 129e καὶ 130ab.

6. Πλάτων, Εὐθύδημ. 272a.

7. Πλάτων, Φαῖδρ. 242c.

8. Πλάτων, Γοργίας 479a-b, ἐπιστ. Σωκρ. 1, 7, Hercher, Epistologr. Graec., Παρίσι 1878.

μα τὰ περὶ βασιλικῆς τέχνης. Ὁ Πλάτων ἐν τῇ «Ἀπολογία» καὶ ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» ἀποδίδει εἰς εἰσήγησιν τοῦ δαιμονίου τὴν ἀπόφασιν τοῦ Σωκράτους νὰ μὴ πολιτευθῇ¹. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, τὸ δαιμόνιον ἠμπόδισε τὸ φιλόσοφον νὰ συντάξῃ τὴν ἀπολογίαν του. Ἀντιθέτως, κατὰ τὸν Πλάτωνα, τοῦτο οὐδόλως ἐπενέβη, ὅπερ ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ὡς σιωπηρὰ συγκατάθεσις διὰ τὴν ἐκ τοῦ προχείρου ἀπολογίαν του². Ἐν τῷ «Συμποσίῳ» τοῦ Ξενοφώντος, ὁ Σωκράτης ἀποκρούει ἐκδήλωσιν ἀγάπης τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἀντισθένης, προφασισθεὶς ὅτι κωλύεται ὑπὸ τοῦ δαιμονίου³. Τότε δὲ ὁ Ἀντισθένης τὸν κατηγορήσεν ὅτι χρησιμοποιεῖ τὸ δαιμόνιον ὡς δικαιολογίαν ὡςάκισ θέλει νὰ ἀπομακρύνῃ ἀνεπιθύμητα πρόσωπα. Τὸ ἐκείσθδιον τοῦτο προφανῶς εἶναι ὑποβολιμαῖον, διότι ὁ Ἀντισθένης ἦτο σφοδρὸς ἀντίπαλος τῆς ὁμοφυλοφιλίας, ἥτις ἀπετέλει τὸ θέμα τῆς ἐν τῷ «Συμποσίῳ» συζητήσεως. Ἐπομένως ταῦτα λέγονται ὑπὸ τοῦ Ξενοφώντος προφανῶς ὑπὸ μορφὴν ἀστείου.

Ἐνίοτε τὸ δαιμόνιον ἐπενέβαινεν εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν μαθητῶν καὶ φίλων τοῦ Σωκράτους, ὡς ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὸν «Θεάγην»⁴. Οὕτως ἠμπόδισε τὸν Χαρμίδην νὰ προπονηθῇ ἐν Νεμέᾳ, προκειμένου νὰ λάβῃ μέρος εἰς τοὺς ἐκεῖ ἀγῶνας. Ὁμοίως προειδοποίησε τὸν Σωκράτην διὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ Τιμάρχου νὰ φονεύσῃ Νικίαν τινά, οὗτω δὲ ἡδυνήθη ὁ φιλόσοφος νὰ προλάβῃ τὸν φόνον. Ἀντιθέτως ὅμως, τὸ δαιμόνιον ματαίως ἐπεχείρησε νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ὠραῖον Σαννίωνα ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἀτυχῇ ἐκστρατείαν ἐναντίον τῆς Ἐφέσου ὑπὸ τὸν Θρασύβουλον (409 π.Χ.). Καθ' ὅμοιον τρόπον προέβλεψε καὶ τὴν κακὴν ἔκβασιν τῆς εἰς Σικελίαν ἐκστρατείας τὸ 413 π.Χ.⁵. Χάρις εἰς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ δαιμονίου ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Δηλίου, διεσώθησαν μετὰ τοῦ Σωκράτους ὁ Λάχης, ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Τούτους ὠδήγησεν ὁ φιλόσοφος κατὰ τὴν ὑποχώρησιν δι' ἀτραποῦ, ἐνῶ συγχρόνως ἐφόβιζε τοὺς διώκοντας Βοιωτοὺς διὰ τοῦ ἀλαζονικοῦ του (1) βλέμματος⁶. Κατὰ τὸν Κικέρωνα, τὸ δαιμόνιον προεῖπε τὸν τραυματισμὸν

1. Πλάτων, Ἀπολ. Σωκρ. 31d, Πολιτεία 6, 496c.

2. Ξενοφ. Ἀπολ. Σωκρ. 4, Ἀπομνημ. 4, 8, 5, Πλάτων, Ἀπολ. Σωκρ. 40bc.

3. Ξενοφ. Συμπόσ. 8, 5 - 6.

4. Πλάτων, Θεάγης 128e καὶ 129a-c.

5. Πλάτων, Θεαίτητ. 130d, Πλούταρχ. Νικίας 13, 532b, Δαιμόν. Σωκρ.

11, 581d.

6. Ὁμοίως 11, 581de, ἐπιστ. Σωκρ. 1, 9, Hercher, ἴδε ἀνωτ., σ. 322, σημ. 8.

τοῦ Κρίτωνος εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ὑπὸ χλαΐδου ¹. Τὸ δαιμόνιον, τέλος, εἰς μίαν συγκέντρωσιν ἠμπόδισε τὸν Σωκράτην νὰ ἀποχωρήσῃ, ὅσοι δὲ ἐκ τῶν παρόντων δὲν συνεμορφώθησαν μετὰ τὴν σύστασίν του ἐνέπεσαν καθ' ὁδὸν εἰς ἀγέλην χοίρων καὶ κατεσπιλώθησαν ².

Ἡ φύσις τοῦ δαιμονίου. Ὁ Πλάτων ἐκφράζεται ἀσαφῶς διὰ τὴν φύσιν τοῦ δαιμονίου καὶ μᾶλλον φαίνεται ἀποφεύγων τὴν συζήτησιν τοῦ θέματος. Εἰς τὴν «Ἀπολογίαν» καὶ τὸν «Θεάγη» περιγράφει αὐτὸ ὡς εἶδος φωνῆς, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Ξενοφῶν ἐν τῇ «Ἀπολογίᾳ» του ³. Οὗτος τὸ συσχετίζει καὶ μετὰ τῶν χρησμῶν τῆς Πυθίας καὶ τῶν μαντείῶν ἐν γένει. Ὁ Τερψίων, ἕτερος μαθητὴς τοῦ Σωκράτους ἐκ Μεγάρων, τὸ παραβάλλει πρὸς τὴν μαντείαν διὰ πταρμοῦ, ἀλλὰ τοῦτο ἀποκρούεται ὑπὸ τοῦ Πλούταρχου ⁴. Κατὰ τοῦτον, τὸ δαιμόνιον ἦτο φωνῆς τινος αἰσθησις ἢ λόγου νόησις, τὸ ἐκλαμβάνει δὲ ὡς φύλακα τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν στωϊκὴν ἀντίληψιν. Ὁ Ἀπουλήγιος νομίζει ὅτι ἐπρόκειτο μᾶλλον περὶ ὁράματος καὶ οὐχὶ φωνῆς ⁵.

Ἡ ἀσάφεια διὰ τὴν φύσιν τοῦ δαιμονίου παρέστυρε πολλοὺς τῶν νεωτέρων εἰς διατύπωσιν διαφόρων θεωριῶν, ἐνίοτε λίαν φανταστικῶν. Οὕτως ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῶν E. Zeller, U. Wilamowitz κ.ἄ., ὅτι ὁ Πλάτων, εἴτε ὑπὸ τύπον ἀστείου, εἴτε καὶ εἰρωνικῶς ὁμιλῶν μετέτρεψε τὸ δαιμόνιον σημεῖον τοῦ Σωκράτους εἰς πραγματικὸν δαίμονα, πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς ἐπ' ἀθεΐᾳ κατηγορίας. Κατὰ τὸν J. Heiberg, Π. Βιζουκίδην κ.ἄ. πρόκειται περὶ ἐναστίχτου ⁶. Ὑπὸ τῶν H. Maier, Breitenbach, Σπ. Λάμπρου κ.ἄ., τὸ δαιμόνιον ταυτίζεται μετὰ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Κατὰ τὸν E. Überweg ἦτο ἐνόρασις, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ φιλόσοφος ἀπέδιδε θεῖαν προέλευσιν ⁷. Ὁ Ed. Meyer, ἀκολουθῶν τὸν Ξενοφῶντα, τὸ παραβάλλει πρὸς τὴν οἰωνομαντείαν ⁸. Νεωστὶ ὁ K. Gaiser τὸ συν-

1. Κικέρ. De divinat. 1, 54.

2. Πλούταρχ. Δαιμ. Σωκρ. 10, 580ef.

3. Πλάτων, Ἀπολ. Σωκρ. 31d, Θεάγης 129b, Ξενοφ. Ἀπολ. Σωκρ. 12.

4. Πλούταρχ. Δαιμ. Σωκρ. 11, 581ab καὶ 20, 588d - 589d.

5. Ἀπουλήγιος, De deo Socr. 20, 116.

6. U. Wilamowitz, Wahrheit und Dichtung in der Apologie, Platon, 2, Βερολίνον 1920, 51, J. Geffcken, Griech. Lit. Geschichte, Ἀϊδελβέργη 1934, J. Heiberg, κατὰ Βιζουκίδην, Δίκη Σωκρ., Ἰδε ἀνωτ., σ. 320, σημ. 2.

7. E. Überweg-Praechter, Grundr. Gesch. Philosophie, Βερολίνον 1926.

8. Ed. Meyer, Gesch. alt. Welt, Στουτγάρδη 1884-1902.

δεί μετὰ τοῦ σωκρατικοῦ ἔρωτος¹. Ἐνῶ παλαιότερον οἱ W. Schmid καὶ J. Geffcken τὸ ἀποκαλοῦν θεῖον δῶρον². Ὁ Th. Gomperz ὁμῶς δὲν ἀποκλείει τὴν δυνατότητα μιᾶς ἀκουστικῆς παραισθήσεως³. Κατὰ τὸν Désriné ἦτο ὄντως ψευδαίσθησις, ὅπως καὶ κατὰ τὸν φιλόσοφον A. Schopenhauer. Τέλος ὁ Lélut τὸ κατατάσσει μεταξὺ τῶν καθαρῶς ψυχοπαθολογικῶν φαινομένων⁴.

Ἐπειδὴ ὁμῶς τὸ δαιμόνιον εἶχε προφητικὰς ιδιότητες, ὁ δὲ κατ' ἐξοχὴν προφητικὸς θεὸς ἦτο ὁ Ἀπόλλων, διὰ τοῦτο ἴσως ὑπὸ τῶν ἀπολογητῶν τοῦ φιλοσόφου ἐδημιουργήθη ὁ στενὸς αὐτοῦ δεσμὸς μετὰ τοῦ θεοῦ. Προδήλως δὲ ἠθέλησαν δι' αὐτοῦ νὰ ἀποδώσουν εἰς τὸ δαιμόνιον ἀπολλώνειον προέλευσιν. Ἐξ ἄλλου καὶ ἐν τῇ «Ἀπολογία» τοῦ Ξενοφῶντος ἡ φωνὴ τοῦ δαιμονίου παραβάλλεται πρὸς τοὺς χρησμούς τῆς Πυθίας. Ἄν δὲ παρ' ὅλην τὴν ἀπολλώνειον προέλευσιν αἱ προρρήσεις τοῦ δὲν εὖρον ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων, τοῦτο δὲν ἦτο πρωτοφανές, ὥς ἀποδεικνύει τὸ παράδειγμα τῆς Κασσάνδρας.

Τὸ ὅτι ὁ Σωκράτης, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἄνθρωποι, κατείχετο ἐνίοτε ὑπὸ προαισθημάτων εἰς τὴν φωνὴν τῶν ὁποίων ὑπήκουε, δὲν εἶναι ἀπίθανον. Ταῦτα ὁμῶς προφανῶς ἐμεγαλοποιήθησαν καὶ παρηρμηνεύθησαν ὑπὸ τῶν ἀπολογητῶν του, οἱ ὅποιοι ἴσως ἀπέβλεψαν νὰ συγκαλύψουν τὴν ἐναντίον τοῦ Σωκράτους κατηγορίαν, περὶ τῆς λατρείας τῶν καινῶν δαιμονίων, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ προσωπικοῦ τοῦ δαιμονίου. Ἄν ὁμῶς θεωρήσωμεν τὸ τελευταῖον τοῦτο ὡς ἄσχετον πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς καταγγελίας, αὕτη πλέον καθίσταται ἀκατανόητος δι' ἡμᾶς. Τοσοῦτω μᾶλλον, διότι ὁ Σωκράτης (ἢ ὁ Πλάτων) οὐδὲν ἀνασκευάζει τὸ ἄρθρον τοῦτο τῆς καταγγελίας ἐν τῇ «Ἀπολογία»⁵. Θὰ ἦτο ὁμῶς ἀπίθανον ἡ παράλειψις αὕτη νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἀπαξίωσιν τοῦ Σωκράτους νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὴν κατηγορίαν, ὥς ὑποστηρίζεται ὑπὸ τῶν Th. Gomperz καὶ Π. Βιζουκίδου. Διὰ τοῦτο νομίζομεν ὡς πιθανώτερον, ὅτι οἱ ἀπολογηταὶ τοῦ φιλοσόφου ἠθέλησαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον

1. K. Gaiser, Plat. ungeschriebene Lehre, Στουτγάρδη 1963.

2. W. Schmid, Gesch. griech. Literatur, Handb. Alt. Kunde, Μόναχον 1940.

3. Th. Gomperz, Griech. Denker 2, Βερολῖνον 1925.

4. Désriné, Rev. phil. 1890 καὶ Lélut, Démon Sacr. 1836 κατὰ Βιζουκίδην, ὕδρ ἀνωτ., σ. 320, σημ. 2. A. Schopenhauer κατὰ O. Gigon, Sokrates, Dichtung und Geschichte, Βέρνη 1947.

5. Πλάτων, Ἀπολ. Σωκρ. 26b, H. Neuman, Socr. in Plato and Aristoph., Amer. Journ. Philol. 90, 1969, σ. 201.

νά παρακάμψουν ἐν ἐνοχλητικὸν δι' αὐτοὺς στοιχεῖον τῆς κατηγορίας.

Αἱ περιγραφαὶ τῆς δεισιδαιμονίας ἢ τῆς μυστικοπαθείας τοῦ Σωκράτους, ὡς ἐλέχθη, διαφέρουν σημαντικῶς μεταξύ τῶν δύο βιογράφων του. Θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ Ξενοφῶντος, διότι παρ' ὅλον ὅτι εἶναι νεώτερος, ἐν τούτοις, ὡς στερούμενος ἰσχυρᾶς προσωπικότητος καὶ φαντασίας, δὲν φαίνεται πιθανὸν νὰ προέβη εἰς σοβαρὰς μεταβολὰς τῶν ὅσων ἐγνώριζε περὶ τοῦ διδασκάλου του ἢ παρέλαβε παρὰ τῶν ἄλλων σωκρατικῶν (*Αντισθένης, Αἰσχίνου, Πλάτωνος κ.ά.). Ὡς ἐλέχθη, ὁ Ξενοφῶν ἀποκαλεῖ τὸ σωκρατικὸν δαιμόνιον θείαν φωνήν, ἐπομένως ὁ Σωκράτης ἦτο, κατ' αὐτόν, πραγματικὸς μάντις. Ἰσχυρίζεται ἐξ ἄλλου ὅτι ἐφονεύθη ἐκ φθόνου, διότι αἱ μαντεῖαι του ἦσαν ὀσιώτεραι ἢ αἱ διδόμεναι τῇ βοηθείᾳ τῶν οἰωνῶν ¹. Ἐν τέλει ὁ μελλοθάνατος Σωκράτης ἀποκτᾷ καὶ τὸ δῶρον τῆς προφητείας, χάρις εἰς τὸ ὅποιον προλέγει τὸ τέλος τοῦ κατηγοροῦ τοῦ Ἀνύτου, καθὼς καὶ τοῦ υἱοῦ του ². Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, ὁ Σωκράτης συνεβούλευε τοὺς ἀκροατάς του νὰ καταφεύγουν εἰς τὴν μαντείαν μόνον ἐπὶ ἀδήλων πραγμάτων καὶ οὐχὶ δι' ὅσα αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἠδύναντο νὰ κρίνουν ³. Διότι μόνον τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θελήσεως τῶν θεῶν. Ἐπίσης πρέπει νὰ αἰτῶμεν παρ' αὐτῶν μόνον τὰ ἀποβλέποντα εἰς ἀγαθὸν τινα σκοπὸν ⁴. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἀπιστοῦντας ἢ τοὺς λατρεύοντας λίθους ἢ ξύλα ἢ θηρία ὁ Σωκράτης τοὺς ἐθεώρει, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, ὡς μαινομένους ⁵.

Εἶναι βεβαίως δύσκολον νὰ ἐλέγξωμεν, ἂν τὰ ἀνωτέρω ἀπηχοῦν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει τὰς γνώμας τοῦ φιλοσόφου ἢ ἂν πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸν Ξενοφῶντα. Ἐν μέρει μόνον δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν ταῦτα πρὸς τὰς προσωπικὰς γνώμας τοῦ βιογράφου ἐπὶ τῶν μὴ σωκρατικῶν του ἔργων, ὡς τῆς Κύρου Παιδείας ⁶. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι βέβαιον ὅτι ἀποδίδει πολλὰς ἰδίας γνώμας εἰς τὸν διδάσκαλόν του, ὡς ἐν μέρει τοῦλάχιστον τὰς ἀριστοκρατικὰς του συμπαθείας καὶ τὸν φιλολακωνισμόν του. Ἐν τῷ «Οἰκονομικῷ» μάλιστα ἐμφανίζει τὸν Σωκράτην ὡς ἐνδιαφερόμενον διὰ τὴν γεωργίαν, ἐνῶ κατὰ τὸν πλατωνικὸν «Φαῖδρον» ὁ φιλόσοφος οὐδέποτε σχεδὸν ἐξήρχετο τῆς πόλεως καὶ

1. Ξενοφ. Ἀπολ. Σωκρ. 14, Ἀπομνημ. 1, 1, 2 - 3.

2. Ξενοφ. Ἀπολ. Σωκρ. 30 - 31.

3. Ξενοφ. Ἀπομνημ. 1, 1, 6 - 9.

4. Ξενοφ. Ἀπομνημ. 1, 8, 2.

5. Ξενοφ. Ἀπομνημ. 1, 1, 14.

6. Ξενοφ. Κύρου Παιδ. 1, 6, 2 - 6 καὶ 44 - 46.

ἡδιαφύρει διὰ τὴν Φύσιν ὡς ἀνεπίδεκτον διδασκαλίας¹. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὰς ἀποδιδόμενας ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν Σωκράτην στρατιωτικὰς γνώσεις, ὡς τὰς ἐκτιθεμένας ἐν τῇ συζητήσει μετὰ τοῦ Περικλέους τοῦ νεωτέρου ἢ ἐν τῇ κριτικῇ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Κύρου².

Ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης, τούναντίον, μικρὰν ὑπόληψιν τρέφει διὰ τὴν μαντικὴν καὶ συχνὰ ἐκφράζεται εἰρωνικῶς περὶ αὐτῆς³. Ἐν τούτοις καὶ ὁ Πλάτων ἀποδίδει εἰς αὐτὸν δόσιν τινὰ δεισιδαιμονίας, διότι τὸν παρουσιάζει ὡς πιστεύοντα εἰς τὸ δαιμόνιον του, τὸν δελφικὸν χρησμὸν καὶ τὰ ὄραματα. Ἀλλαχοῦ, ἐν τούτοις, αὐτὸς ὁ δεισιδαίμων Σωκράτης φέρεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς λέγων: περὶ θεῶν οὐδὲν ἴσμεν, οὔτε περὶ αὐτῶν οὔτε περὶ ὀνομάτων⁴. Ἄν ὅμως πράγματι εἶπε τὰ ἀνωτέρω, πῶς δὲν ἐφοβήθη τότε τὸ προηγούμενον τοῦ Πρωταγόρου, ὅστις ἐδιδάχθη διὰ παρομοίας ἀμφιβολίας; Εἶναι ὅμως γνωστὸν ὅτι ὁ Πλάτων συχνὰ ἐχρησιμοποίησε τὸν διδάσκαλόν του ὡς φερέφωνον τῶν ἰδίων δοξασιῶν. Ὅσον δὲ περισσότερον ἀπέχουν τὰ ἔργα του ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους, τόσον καὶ ἡ ἀπεικόνισις τῆς προσωπικότητός του ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῆς πραγματικῆς. Ἐπομένως μόνον εἰς τὰ πρῶϊμα πλατωνικὰ ἔργα ὑπάρχει πιθανότης νὰ ἀνεύρωμεν σχετικῶς πιστὰς περιγραφάς, ὡς λ.χ. εἰς τὴν α' Ἀπολογία, τὸν «Κρίτωνα», τὸν «Ἐυθύφρονα», τὸν «Λάχητα» ἢ τὸν «Λύσιον», ἂν παραβλέσωμεν τὰς ἀπολογητικὰς τάσεις εἰς αὐτά. Ἡδὴ ὅμως ἀπὸ τοῦ «Χαρμίδου» διαφαίνεται ἡ πλατωνικὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, ἀπὸ δὲ τοῦ «Γοργίου» ἡ ἐπίδρασις τῶν πυθαγορείων καὶ τῆς ὀρφικῆς ἐσχατολογίας εἶναι ἐκδηλός, ὅπως καὶ εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα «Μένωνα». Δυστυχῶς ἡ χρονολόγησις τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου εἶναι εἰσέτι κατὰ μέγα μέρος ὑποθετική. Δὲν ὑπάρχει δὲ ὁμοφωνία οὐδὲ διὰ τοὺς πρῶτους διαλόγους, κατὰ πόσον δηλαδὴ συνετάχθησαν ἐντὸς τῆς πρώτης δεκαετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀνωτέρω γνώμη ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπικρατεῖ. Ἐν ᾗ περιπτώσει ὅμως εἶχε παρέλθει διάστημα δεκαετίας καὶ πλέον ἀπὸ τῆς καταδίκης του μέχρι τῆς συγγραφῆς των, τότε ἡ πιθανότης ὅτι ἀπεικονίζουσιν πιστῶς τὸν Σωκράτην καθίσταται πολὺ μικροτέρα. Διότι ἀσφαλῶς ἡ προσωπικότης του θὰ ἦτο δύσκολον τότε νὰ ἀποφύγῃ τὴν διαστροφήν. Θὰ ἦτο μάλιστα τὸ φυσικὸν ἐπακό-

1. Πλάτων, Φαῖδρ. 230d.

2. Ξενοφ. Ἀπομνημ. 3, 5, 1 - 28, Οἰκονομ. 4, 18 - 20.

3. Πλάτων, Τίμαιος 72b, Φαῖδρ. 244c.

4. Πλάτων, Κρατύλ. 400d.

λουθον τῶν πολεμικῶν καὶ ἀπολογητικῶν λοβέλλων, οἱ ὅποιοι συνεχῶς ἀντηλλάσσοντο μεταξύ τῶν ἐχθρῶν του καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

Ἐκ τῆς πιθανῆς χρονολογήσεως τοῦ κατηγορητηρίου τοῦ Πολυκράτους μετὰ τὸ 386 π.Χ., ἦτοι τὸν θάνατον τοῦ Ἀνύτου εἰς τὸ στόμα τοῦ ὁποίου τίθεται, ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἀποκλίνομεν ὑπὲρ τῆς συγγραφῆς τῆς «Ἀπολογίας» μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Πλάτωνος ἐκ Σικελίας καὶ τὴν ἰδρυσιν τῆς Ἀκαδημίας περὶ τὸ 387 π.Χ. Διότι τὸ κατηγορητήριον ἀπαντᾷ εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τῆς «Ἀπολογίας», ὅτι οἱ καταγγελλαντες τὸν Σωκράτην δὲν ἀνέφερον τοὺς λόγους διατί ἡ διδασκαλία του διέφθειρε τοὺς νέους, ἀλλ' ἐπανάλαβον τὰς πρὸ εἰκοσαετίας καὶ πλέον κατηγορίας τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅτι ἐδίδασκε Φυσικὴν καὶ Ῥητορικὴν. Ἐπομένως τὸ κατηγορητήριον θὰ ἐπηκολούθησε μικρὸν χρονικὸν διάστημα μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς «Ἀπολογίας».

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αἱ μεταφυσικαὶ ὑποθέσεις καὶ αἱ κοσμολογικαὶ θεωρίαι αἱ ἀποδιδόμεναι ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Σωκράτην, εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν πρῶτον. Ὑπάρχει ἄλλωστε ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλους, καθ' ἣν ὁ Σωκράτης ἡσχολήθη μόνον περὶ τὰ ἠθικὰ ζητήματα¹. Ἀλλὰ καὶ κατὰ πόσον αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὸν φιλόσοφον γινώμαι περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς ἀποτίσεως παρ' αὐτῆς τῶν ἐν τῷ βίῳ πράξεων καὶ τῶν μετεμψυχώσεων αὐτῆς ἀνήκουν ὄντως εἰς αὐτόν, αἱ ἀμφιβολίαι παραμένουν ἰσχυραί. Παρὰ τὸ ὅτι αἱ σχέσεις τοῦ Σωκράτους μετὰ τῶν πυθαγορείων Σιμπίου, Κέβητος, Φαιδῶνδα, Τιμαίου κ.ἄ. μαρτυροῦνται ὑπὸ τῶν δύο βιογράφων του (ἐφ' ὅσον ὁ Ξενοφῶν δὲν τὰς παρέλαβε παρὰ τοῦ Πλάτωνος), τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁ φιλόσοφος συνεμερίζετο καὶ τὰς ἐσχατολογικὰς τῶν πεποιθήσεις². Ἀλλ' ὑπῆρχον ἄρά γε πραγματικῶς αἱ σχέσεις αὗται; Διότι μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ Πλάτων ἐσκηνοθέτησε καὶ τὴν συνάντησιν τοῦ Σωκράτους μετὰ τοῦ Παρμενίδου παρὰ τὸ ἀσυμβίβαστον τῶν χρονολογιῶν.

Τὰ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς κρίσεως αὐτῆς ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ ἀπαντοῦν ἤδη ἐν τῇ «Ἀπολογίᾳ» καὶ ἐν τῷ «Κρίτῳ», τὰ ὅποια θεωροῦνται ὡς πρῶτα ἔργα τοῦ Πλάτωνος. Ὁ μελλοθάνατος Σωκράτης ἐν τῇ «Ἀπολογίᾳ» ἀποκτᾷ προφητικὰς ἱκανότητας καὶ προλέγει εἰς τοὺς καταδικάσαντας αὐτὸν δικαστὰς ὅτι θὰ ὑποστοῦν χαλε-

1. Ἀριστοτ. Μεταφ. Μ4, 1078b 17-18 καὶ 23-31, 1086b 2-3, Α5, 987b 1-2.

2. Ξενοφ. Ἀπομνημ. 1, 2, 48, Πλάτων, Φαῖδ. 59c.

πούς ἐλέγχους παρὰ τῶν μεταγενεστέρων¹. Κατὰ τὸν φιλόσοφον, ὁ θάνατος εἶναι ἀπλῶς μία μετοικεσία ἢ ἀποδημία τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ γήενου τόπου εἰς ἄλλον². Ἐλπίζει δὲ ἐν τῷ Ἄδῃ θὰ συναντήσῃ τοὺς ἀληθεῖς δικαστὰς τὸν Μίνωα, τὸν Ραδάμανθυν, τὸν Αἰακόν, τὸν Τριπτόλεμον καὶ ἄλλους δικαίους ἥρωας. Θὰ συναντήσῃ δὲ ἐκεῖ καὶ τοὺς ἀδίκως καταδικασθέντας ἥρωας, ὡς τὸν Παλαμήδην καὶ τὸν Αἴαντα. Ἡ προέλευσις τῶν ἀνωτέρω γνωμῶν εἶναι προφανῶς ὀρφικῇ, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς μνείας ἐν τῇ «Ἀπολογία» τοῦ Ὀρφέως καὶ τοῦ Μουσαίου. Ἡ κρίσις τῶν ψυχῶν ἐν τῷ Ἄδῃ ἀναφέρεται κατηγορηματικώτερον εἰς τὸν πιθανῶς κατὰ τι μεταγενέστερον «Κρίτωνα». Ἐν αὐτῷ ὁ Σωκράτης λέγει, εἰς Ἄδου ἐλθὼν ἔχεις ἀπολογήσασθαι τοῖς ἐκεῖ ἄρχουσιν³. Αἱ περιπέτεται τῆς ψυχῆς περιγράφονται λεπτομερέστερον εἰς τὸν «Γοργίαν»⁴. Ἐν αὐτῷ ὁ Σωκράτης ὑποστηρίζει, ἐγὼ δὲ λόγον ὡς ἀληθῆ ὄντα σοὶ λέγω, . . . ὃ ἐγὼ ἀκηκοὼς πιστεύω ἀληθῆ εἶναι, . . . ἐγὼ μὲν οὖν . . . ὑπὸ τούτων τῶν λόγων πέπεισμαι⁵. Τοὺς λόγους δὲ τούτους ὁ Σωκράτης ἤκουσε παρὰ σοφῶν ἀνδρῶν ἐκ Σικελίας καὶ Ἰταλίας⁶. Κατὰ τοὺς ἀνωτέρω, τὸ σῶμα εἶναι σῆμα, ἥτοι τάφος τῆς ψυχῆς. Ὡς δὲ ἀναφέρεται ἐν τῷ «Κρατύλῳ», ταῦτα εἶναι μία καθαρῶς ὀρφικὴ παράστασις, σῆμά τινες φασιν αὐτὸ εἶναι τῆς ψυχῆς, . . . μάλιστα θέσθαι δὲ ἀμφὶ Ὀρφέα τοῦτο τὸ ὄνομα⁷. Οἱ σοφοὶ ἄνδρες τοῦ «Γοργίου» ἰσχυρίζονται, ὅτι τῶν μὲν δικαίων αἱ ψυχαὶ διαβιοῦν εὐδαιμόνες εἰς μακάρων νήσους, τῶν δὲ ἀμαρτησάντων κατέρχονται πρὸς ἐξαγνισμὸν εἰς τὸν Τάρταρον, ἐφόσον δὲν ὑπέπεσαν εἰς ἀνεπανόρθωτα ἀμαρτήματα⁸. Ὡς δικαστὰς τῶν νεκρῶν ὁ Ζεὺς ὥρισε τὸν Μίνωα, τὸν Ραδάμανθυν καὶ τὸν Αἰακόν⁹. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸν μεταγενέστερον «Μένωνα», ὁ Σωκράτης ἐκφράζει τὴν πίστιν του εἰς τὸν λόγον, δηλαδή τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν, τὴν ὅποιον ἤκουσε παρ' ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν σοφῶν, διότι τὸν θεωρεῖ ἀληθῆ καὶ καλόν¹⁰. Ἐπιβεβαιοῦν δὲ αὐ-

1. Πλάτων, Ἀπολ. Σωκρ. 30c.
2. Πλάτων, Ἀπολ. Σωκρ. 40c-ε.
3. Πλάτων, Κρίτων 54b.
4. Πλάτων, Γοργ. 523c, 524d.
5. Πλάτων, Γοργ. 526d.
6. Πλάτων, Γοργ. 493a, 507e - 508a.
7. Πλάτων, Κρατύλ. 400c.
8. Πλάτων, Γοργ. 526c.
9. Πλάτων, Γοργ. 524a.
10. Πλάτων, Μένων 81a.

τὸν δὲ Πίνδαρος καὶ ἄλλοι ποιηταὶ ¹. Κατὰ τούτους, ἡ ἀθάνατος ψυχὴ ἐπανέρχεται εἰς τὴν ζωὴν κατόπιν μετεμψυχώσεως, δι' ἣν καὶ διατηρεῖ τὴν ἀνάμνησιν τῶν ὅσων εἶδεν ἢ ἐμαθεν εἰς τὰς προηγουμένας γήτινας ὑπάρξεις τῆς.

Ὁ χρόνος συγγραφῆς τοῦ «Φαίδωνος» εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορισθῇ. Πάντως εἶναι μεταγενέστερος τοῦ «Μένωνος», διότι ἐπαναλαμβάνει τὴν δοξασίαν τῆς ἀναμνήσεως τῆς ψυχῆς καὶ περιέχει πλέον ἐξειλιγμένην τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν ². Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ εἶναι μεταγενέστερος καὶ τοῦ «Συμποσίου», ἂν ἡ παραπομπὴ αὐτοῦ διὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἀπολλοδώρου ἀναφέρεται εἰς τοῦτο. Εἰς τὸ «Συμπόσιον», ἐν τούτοις, ἀπαντᾷ πιθανώτατα ὑπαινιγμὸς περὶ τοῦ Ἱεροῦ Λόχου τῶν Θηβαίων. Ἐν πάσῃ ὁμοίᾳ περιπτώσει ἡ ἐν τῷ «Φαίδωνι» παράστασις τῆς σφαιρικῆς γῆς ἀποδεικνύει ὅτι ἐπηρεάσθη ἐκ τῶν νέων ἀστρονομικῶν θεωριῶν τῶν ἐν Ἱταλίᾳ πυθαγορείων ³. Κατὰ τὸν «Φαίδωνα», ἡ Φιλοσοφία κατ' οὐσίαν ἀποτελεῖ προετοιμασίαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ θανάτου ⁴. Διότι διδάσκει ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει θεῖαν προέλευσιν, ἀπαλλάσσεται δὲ διὰ τοῦ θανάτου ἀπὸ τοῦ θνητοῦ σώματος ⁵. Ἡ ἀκάθαρτος ψυχὴ περιπλανᾶται ὡς σκιῶδες φάντασμα ἀνά τοὺς τάφους, ἂν δὲ φθάσῃ ἀπροετοίμαστος εἰς τὸν Ἅδην θά κυλισθῇ εἰς τὸν βόρβορον ⁶. Ἀναλόγως τοῦ προτέρου βίου αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποθανόντων μετεμψυχοῦνται εἰς σώματα διαφόρων ζώων, ὡς λ.χ. τῶν τυράννων εἰς λύκους, τῶν λαιμάργων εἰς ὄνους, τῶν φιλέργων εἰς σφῆκας ἢ μύρμηκας ⁷. Τὴν προσήλωσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα προκαλοῦν αἱ ἐν τῇ ζωῇ ἡδοναὶ καὶ λύπαι ⁸. Ἐν τῷ ἐπιγίῳ βίῳ ὁ ἀνθρώπος συνοδεύεται ὑπὸ δαίμονος φρουροῦ, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον ὁδηγεῖ τὴν ψυχὴν εἰς τὸν Ἅδην ⁹. Ἄλλος πάλιν δαίμων τὴν ἐπαναφέρει ἐκεῖθεν εἰς τὴν ζωὴν. Ἡ γῆ περιέχει κοιλότητας, ἐντὸς τῶν ὁποίων ρέουν ποταμοὶ καὶ ἀθροίζονται λίμναι. Τοιαύτη εἶναι ἡ Ἀχερουσία λίμνη, ποταμοὶ δὲ ὁ Ὠκεανός, ὁ Πυριφλεγέθων, ὁ Ἀχέρων, ὁ Κωκυτὸς

1. Πίνδαρ. fr. 133, Boeck, ἐν Πλάτ. Μένων 81b, Ὀλυμπ. 2, 104 - 144.

2. Πλάτων, Φαίδ. 72, 79, 102.

3. Πλάτων, Φαίδ. 108e, 110b.

4. Πλάτων, Φαίδ. 64a καὶ 67e.

5. Πλάτων, Φαίδ. 64c καὶ 67e.

6. Πλάτων, Φαίδ. 69c καὶ 81c.

7. Πλάτων, Φαίδ. 81e - 82a.

8. Πλάτων, Φαίδ. 83d.

9. Πλάτων, Φαίδ. 107e.

καὶ ἡ Στύξ¹. Ἐν τῷ Ἄδῃ αἱ ψυχαὶ δικάζονται διὰ τὰς πράξεις των κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς καὶ ὑφίστανται ἐκεῖ τὴν ἐπιβληθεῖσαν τιμωρίαν μέχρις ἐξιλασμοῦ².

Περὶ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Σωκράτην θεωριῶν ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς εἰς τὸν «Φαῖδρον», τὸν «Τίμαιον», τὴν «Πολιτείαν» καὶ τοὺς «Νόμους», ἂν δηλαδὴ εἶναι δισυνπόστατος ἢ τρισυνπόστατος, δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν, διότι εἶναι ἀπίθανον νὰ ἀνατρέχουν εἰς αὐτόν. Μόνον ἴσως αἱ γινώμαι περὶ τῆς μεταθανάτιου τύχης τῆς ψυχῆς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν σωκρατικὴν προέλευσιν. Κατὰ τὸν «Φαῖδρον», ὅταν ἡ ψυχὴ καταπέσῃ εἰς τὴν γῆν ἐκ τῆς οὐρανίας ἀρματοδρομίας, μετεμψυχούται εἰς σῶμα ζῶον³. Αἱ ψυχαὶ τῶν φιλοσόφων προηγούνται ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ, κατόπιν τῶν βασιλέων, τῶν πολιτικῶν, τῶν ἀθλητῶν, τῶν μάντεων, τῶν ποιητῶν, τῶν γεωργῶν, τῶν σοφιστῶν καὶ τελευταῖαι αἱ τῶν τυράννων. Ἡ ἐκπεσοῦσα ψυχὴ ἐπανακτᾷ τὴν προηγουμένην θέαν ὑπόστασιν τῆς μετὰ 10.000 ἔτη. Ἀνὰ 1000 ὁμῶς ἔτη ὀφείλει νὰ ἐκλέξῃ κληρὸν, διὰ τοῦ ὁποίου καθορίζεται ἡ μορφή τῆς ἐπομένης μετεμψυχώσεως. Μόνον οἱ φιλόσοφοι ἢ οἱ παιδευσθέντες μετὰ φιλοσοφίας δύνανται νὰ συμπληρώσουν τὸν κύκλον τῶν μετεμψυχώσεων ἐντὸς 3000 ἐτῶν⁴.

Κατὰ τὴν «Πολιτείαν», αἱ ψυχαὶ μετὰ τὸν θάνατον φθάνουν εἰς τόπον τινά, ὅπου ὑπάρχουν τέσσαρα χάσματα. Τὰ δύο τούτων ὁδηγοῦν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς γῆς, ἐνῶ τὰ ἑναντι αὐτῶν δύο ἀνέρχονται πρὸς τὸν οὐρανόν⁵. Ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ αἱ ψυχαὶ δικάζονται διὰ τὰς πράξεις των ἐν ζωῇ. Μετὰ τοῦτο, αἱ μὲν δίκαιαι πορεύονται διὰ τοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἄνω χάσματος εἰς τὸν οὐρανόν, αἱ δὲ ἀδικοὶ διὰ τοῦ πρὸς τ' ἀριστερὰ καὶ κάτω εἰς τὰ ἐγκατα τῆς γῆς. Ἐκ τοῦ παρακειμένου πρὸς τὰ κάτω δευτέρου χάσματος ἀνέρχονται πάλιν αἱ ψυχαὶ ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς πλήρεις αὐχμοῦ καὶ κόνεως, ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου πρὸς τὸν οὐρανὸν κατέρχονται καθαραὶ εἰς τὸν τόπον τῆς συναντήσεως. Ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ αἱ ψυχαὶ διηγοῦνται ἢ μίαν πρὸς τὴν ἄλλην τὰ ὅσα ὑπέστησαν κατὰ τὴν χιλιετὴ περιπλάνησιν των ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ. Ἡ διάρκεια ἐκάστης περιπλάνησεως εἶναι δεκαπλάσια τῆς ἐπιγείου ζωῆς, ὑπολο-

1. Πλάτων, Φαῖδ. 112e καὶ 113d.

2. Πλάτων, Φαῖδ. 113e καὶ 114d.

3. Πλάτων, Φαῖδρ. 248d.

4. Πλάτων, Φαῖδρ. 249a.

5. Πλάτων, Πολιτεία 10, 13, 614 - 616.

γίζομένης εἰς ἓνα αἰῶνα. Κατὰ ταύτην αἱ ψυχαὶ διέρχονται διὰ πολλῶν τόπων, προδήλως ὀρφικῆς προελεύσεως, ὡς τοῦ ἀληθοῦς πεδίου, τοῦ ἀμέλητος ποταμοῦ τῆς λήθης κλπ. ¹. Ἐν τῇ περιπλανήσει ταύτῃ συνοδεύονται ὑπὸ φύλακος δαίμονος ². Εἰς τὸ τέλος ἐκάστης ἐξ αὐτῶν αἱ Μοῖραι προσφέρουν εἰς τὰς ψυχὰς κλῆρον, καθορίζοντα τὸ εἶδος τῆς προσεχοῦς μετεμψυχώσεως ³.

Πολλαὶ συζητήσεις ἐγένοντο κατὰ πόσον αἱ ἐσχατολογικαὶ αὗται δοξασίαι τοῦ Σωκράτους (ἢ μᾶλλον τοῦ Πλάτωνος) εἶχον ὀρφικὴν ἢ πυθαγόρειον προέλευσιν. Διότι ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν εἶναι ὀμηρικαί. Κατὰ τὰ ἔπη, ὁ Μίνως δὲν ἐδίκασε τὰς ψυχὰς τῶν ἄρτι ἀποθανόντων, ἀλλ' ἀπλῶς ἐξηκολούθει νὰ ἐξασκή μεταξὺ τῶν νεκρῶν τὸ ἐπίγειον ἔργον τοῦ ὡς βασιλέως καὶ κριτοῦ, καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ Ὁρίων τὸ τοῦ κυνηγοῦ. Ἡ τιμωρία τῆς ψυχῆς διὰ τὰ ἐπὶ γῆς ἁμαρτήματά της ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν Ὅμηρον, διότι αἱ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερόμεναι τιμωρίαι τοῦ Σισύφου ἢ τοῦ Τιτυοῦ ἦσαν εἰδικαὶ ποιναὶ ἐπιβληθεῖσαι εἰς αὐτοὺς ὡς ἀσεβήσαντας πρὸς τοὺς θεοὺς. Τὰ Ἡλύθια πεδία, ἐξ ἄλλου, ἦσαν ἡ κατοικία τῶν θεῶν καὶ οὐχὶ τῶν δικαίων, ὁ δὲ Μενέλαος προνομιακῶς μετετέθη ἐκεῖ ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ὡς γαμβροῦ τοῦ Διὸς ⁴. Ἐν τούτοις οἱ U. Wilamowitz καὶ H. W. Thomas ἀρνοῦνται ὅτι ὁ Πλάτων ἐπηρέασθη ὑπὸ τῶν ὀρφικῶν διδασκῶν καὶ μυστηρίων κατὰ τὴν διατύπωσιν τῶν ἐσχατολογικῶν δοξασιῶν του, ἀποκρούουν δὲ καὶ τὴν ἐπίδρασιν καὶ αὐτῶν τῶν πυθαγορείων ⁵. Τὸ ἀντίθετον ὑποστηρίζεται ὑπὸ τῶν A. Dieterich, M. Nilsson, W. K. C. Guthrie καὶ K. Ziegler ⁶. Εἶναι βεβαίως ἀληθές ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν περιελθόντων εἰς ἡμᾶς ὀρφικῶν ἐπῶν εἶναι νεωτέρας ἐποχῆς, ἀκόμη καὶ ρωμαϊκῆς. Οἱ ἱεροὶ ὅμως λόγοι τῶν ὀρφικῶν ἦσαν ἀσφαλῶς γνωστοὶ ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 5' αἰῶνος. Τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τῆς κατηγορίας ἐναντίον τοῦ Ὀνομα-

1. Πλάτων, Πολιτεία 10, 13, 621.

2. Πλάτων, Πολιτεία 10, 13, 620.

3. Πλάτων, Πολιτεία 10, 13, 618.

4. E. R. Dodds, *Greeks and the Irrational*, Calif. Univers. Press, 1951.

5. U. Wilamowitz, *Glaube der Hellenen*, Βερολῖνον 1931-1932, H. W. Thomas, *Ἐπέκεινα*, Διατρ. Μονάχου, Βέρτσμπουργκ 1938.

6. A. Dieterich, *Nekyia Mutter Erde*, Λειψία 1913, W. Nilsson, *Hist. Greek Religion*, Handb. Alt. Wiss., Μόναχον 1925, W. K. C. Guthrie, *Orpheus in Greek Religion*, Λονδῖνον 1935, K. Ziegler, *Realenc. Pauly-Wissowa. Orphische Dichtung* 18β, Στουτγάρδη 1942, 1321.

κρίτου ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πεισιστράτου, ὅτι ὀρφικοί τινες λόγοι ἐχαλ-
κεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἢ κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου¹. Τὴν
ψυχαστάσιαν καὶ τὴν μετεμψύχωσιν ὁμοῦ ἐγνώριζε καὶ ὁ Φερεκύδης
ἐκ Σύρου περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος². Ἀσφαλῶς δὲ ἐπίστευεν εἰς τὴν
μετεμψύχωσιν ὁ Πυθαγόρας, διότι ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ ὀλίγον
νεωτέρου φιλοσόφου Ξενοφάνους³. Ἐν συνεχείᾳ αὕτη ἀναφέρεται ὑπὸ
τοῦ Αἰσχύλου καὶ πλεον συγκεκριμένως ὑπὸ τοῦ Πινδάρου⁴. Ἀλλὰ
καὶ οἱ Καθαρμοὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐπαναλαμβάνουν τὴν πίστιν εἰς τὴν
μετεμψύχωσιν⁵. Ἐπομένως δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι τὰ ἀφορώντα
εἰς τὸν Ὀρφέα καὶ τὴν διδασκαλίαν του ἦσαν εὐρέως διαδεδομένα ἐν
Ἰταλίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ταξιδίων τοῦ Πλάτωνος⁶.

Τὸ ἐρώτημα συνεπῶς εἶναι, κατὰ πόσον αἱ ἀνωτέρω ὀρφικαὶ (ἢ
καὶ πυθαγόρειοι) δοξασταί, τὰς ὁποίας ὁ Πλάτων θέτει εἰς τὸ στόμα
τοῦ Σωκράτους, ἐπρεσβεύοντο καὶ ὑπὸ τούτου. Ἡ δευτέρα δυνατότης
θὰ ἦτο ὅτι αὐτὸς ὁ Πλάτων ἔλαβε κατὰ πρῶτον γνῶσιν αὐτῶν ἐκ
τῆς συναναστροφῆς του μετὰ τῶν ὀρφικῶν ἢ τῶν πυθαγορείων ἐν Ἰτα-
λίᾳ καὶ Σικελίᾳ, αὐθαιρέτως δὲ τὰς ἀπέδωσε κατόπιν εἰς τὸν διδάσκα-
λόν του. Ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἀποκλίνομεν ὑπὲρ τῆς δευτέρας δυνατό-
τητος. Παρὰ ταῦτα ὁμοῦ δὲν ἀποκλείομεν τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι ὁ Σω-
κράτης ἐνεπνέετο ὑπὸ βαθυτέρου τινὸς θρησκευτικοῦ αἰσθήματος,
διότι ἄλλως θὰ ἦτο δυσεξήγητος ἡ ἀπόφασίς του νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἐν
τῇ δίκῃ τὸν κίνδυνον τῆς εἰς θάνατον καταδίκης του. Ἡ ἀπόφασις αὕτη
ὄχι μόνον προϋποθέτει τὴν πίστιν εἰς τὴν ἱερότητα τῆς ἀποστολῆς του,
ἀλλὰ πιθανῶς καὶ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ψυχὴ του θὰ δικαιωθῇ μετὰ θά-
νατον, ἐν ᾗ περιπτώσει ἤθελε καταδικασθῇ. Διότι ἄλλως, ἡ μόνη λο-
γικὴ ἐξήγησις διὰ τὸν λόγον τῆς προσελεύσεως του θὰ ἦτο ὅτι ὑπετί-
μησε τὸν κίνδυνον τὸν ὁποῖον διέτρεχεν, εἴτε ἐξ ὑπερβολικῆς αἰσιοδο-
ξίας, εἴτε λόγῳ ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν προστασίαν τὴν ὁποίαν ἀνέμενεν

1. Διογ. Λαέρτ. 8, 8 Ἴων, Κλήμης Ἀλεξ. Στρωμ. 1, 131, O. Kern, Orphische Fragm., Βερολίον 1922.

2. M. L. West, Early Greek Philosophy, Ὁξφόρδη 1971.

3. Ξενοφάνης, fr. 7, H. Diels, Vorsokr. I.c., Διογ. Λαέρτ. 8, 86.

4. Αἰσχύλ. Ἰκέτιδ. 230, Εὐμενίδ. 273.

5. Ἐμπεδοκλ. Καθαρμ. H. Diels, Vorsokr. I.c

6. Πλάτων, Ἀπολ. Σωκρ. 41a, Γοργ. 493a, Φαίδ. 62b καὶ 70c, Κρατύλ. 402b, Φίληβ. 66c, Πολιτεία 2, 364e καὶ 10, 628a, Τίμαιος 40de, Νόμοι 3, 701b καὶ 4, 715e καὶ 6, 782c, Ἐπιστ. 7, 335a, I. Καλιτσοῦν ἀκτις, Πλάτωνος Μνεία Ὀρφέως, Πρακτ. Ἀκχδ. Ἀθηνῶν, 1927, σ. 377.

ἐκ μέρους τῶν πλουσίων καὶ ἰσχυόντων φίλων καὶ μαθητῶν. Ἀντιθέτως πάλιν, ἂν ὁ Σωκράτης εἶχε πλήρη ἐπίγνωσιν τοῦ κινδύνου τὸν ὁποῖον διέτρεχεν, ἔπρεπε νὰ εἶχε ἐπιζητήσει τὴν σωτηρίαν διὰ τῆς φυγῆς, ὅπως ἐπραξάν πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ὁ Πρωταγόρας καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Ἀριστοτέλης. Ταῦτα βεβαίως ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἦτο ὁ ὀρθολογιστὴς φιλόσοφος, ὅπως τὸν φανταζόμεθα. Ἦτο ὁμοῦς πράγματι ὀρθολογιστὴς ἢ πρέπει νὰ πιστεύσωμεν τοὺς δύο βιογράφους του, Πλάτωνα καὶ Ξενοφῶντα, ὅτι τούναντίον ὑπῆρξε δεισιδαίμων καὶ μυστικοπαθής;

ΧΑΡΗΣ ΙΑΚ. ΤΟΥΤΑ